

ערכים במוסיקה החסידי

מוסיקה שבכתב

עולם—עולם ומלואו, ואין עולם נוגע כהכרו כמלוא נימה. גדול כח האינדובירואליזם ביצירה, והוא מניע חזק לפתוח וקרום, לרבוני כח היצירה על כל זרמיה ואפניה.

ואפניה.

1. מזמרת החסידים הראשונים
מסעו צור* של המגיד רבי מיכל מולוצ'יב *

נסדר בדפוס "אריאל" ת"א

2. מזמרת חסידי זמננו

נסדר בדפוס "אריאל" ת"א

עברו כבר הזמנים, שבהם נשאלה תכופות השאלה, אם ישנה בכלל מוסיקה יהודית במציאות. אין החי יכול להכחיש את החי. ולא עוד אלא שהמוסיקה היהודית נפלגה לפלגות, לשיי עולמות. המוסיקה היהודית כוללת ומקיפה מוסיקות מרובות, כמספר העדות והחטיבות הקבוציות. ועל כולם עלתה יד החסידים, המשתלשלת ובאה מהיכל הזמרה שבשמים, מהיכלי עונג של המלאכים האומרים שירי שבת יהודיה לפני כורא כל היקום.

זה לצד זה עשה. בעונה אחת בערך קמו לתחיה שתי מוסיקות, שונות בפרצופן ונכללות ברזון. אם לרזון לפי תאריכי לידה, קדם יוהן סכסטיאן באך—אחד מראשי האסכולה הכוסיקאית בארצות המערב, מחוץ לאיטליה, שנולד בשנת 1685—את רבי ישראל בעל-שם טוב, מיסד החסידות וזמרתה, שנולד ב-1699, רק בארבע עשרה שנה. במהובן ומוצרט היו בני דורו של מחבר "נגון הרכב", רבי שניאור זלמן מלאדי מיסד האסכולה החב"דית, שפעל הרכה ליצירת הכוון החב"די המיוחד גם בזמרה החסידית. פרנץ שוברט חי בזמנו של רבי נחמן מברסלב. ורק אחרי האמנסיפציה של היהודים שבאה בעקבות מהפכת צרפת וכבושי נפוליון הגדול, נפתחו אשנבים בשני היכלות. היכל המוסיקה של המערב נפתח לרווחה לפני בני שם, שחפשו מקום נכבד לצד הזמרה. יעקב מאיר-בר, פליכס מנדלסון ברחובות, אנטון רובינשטיין, ג. ורדי, יעקב הלוי, גיאורג ביוט, יעקב אופנבך וחבריהם הכניסו אתם את הנימה האכסוטית של בתי הכנסיות היהודיים לתוך אהלי יפת; ורק צעדו רגליהם על סף היכל המוסיקה גרמו שם להפתעות ולעזעזעים, שרשמיהם נכרים עד היום בספרות המוסיקה, להתנגשות בין הזמרה והמערב וגם למלחמות נגד השפעת ה"זרים" במוסיקה מצד ריכרד וגנר וסיעתו.

גדולה תקופת יצירה זו של המוסיקה המערבית, הנחלקת לתקופות שונות, תקופת הרומנטיקה והקלאסיציזם של מאיר-בר ומנדלסון-ברחובות, תקופת הרומנטיקה החרשה, שהחלה עם ריכרד וגנר ומסתיימת עם עלות כוכב המוסיקה המודרנית מיסודו של מכם רג. בפרק זמן זה ניכרת שאיפה ל"שנוי ערכים" גמור במוסיקה. ועדים המעשים: בטול עיקרי ההרמוניה שהיו נוהגים עד עכשיו (ארנולד שנברג), קביעת חוקי ריתמוס ומלודיה חדשים, צורות מוסיקה חדשות וכיוצא בזה. כללו של דבר: יש חסיסה של מהפכות ושנויים, והעתיד—מי ישורנו? היכלות שנבנו מאות ועשרות שנים ניפצו לרסיסים, המוסיקה ילידת הדורות הקודמים במלה בששים, וחדשה טרם באה למלא את מקומה.

מוסיקה שבעל-פה

באותה תקופה יחדה לה הזמרה החסידית פנה מיוחדת לעצמה ובתנאים המיוחדים לעצמה, פרשה מ"הבלי" העולם הזה והחלה בהקמת כמה מוסיקאית על יסודות חדשים ושיטות אחרות, הרחוקים מרחק רב משיטות ואפני המוסיקה של המערב.

ומוסיקה זו, היא לא רק החשובה שבמוסיקות היהודים, אלא נוסף לכך גם המוסיקה היהודית ביותר. אפשר לומר התגלמות המוסיקה היהודית בכלל, שסמלה את הדוגמה היותר מענינת והיותר חשובה של היצירה הרוחנית-אמנותית במאהים שנה האחרונות.

מוזר לכאורה, כי ההסתוריונים של החסידות, דוכנוב והורודצקי, שניהם עוברים בשתיקה על הזמרה החסידית, כאילו לא היתה חלק הארי בחסידות, כאילו לא באה כאמצעי בטוי, שעל ידה מלכה

* רבי מיכל מולוצ'יב היה מלמד את ניגוני הכעשים, מורו ורבו, לחבריו; וממנו למדו את ניגוני הכעשים ר' שניאור זלמן מלאדי, רבי נחמן מברסלב ואחרים, וקרוב לודאי שגם ניגון זה קבל מהכעשים, היות שרבי מיכל לא חבר בעצמו ניגונים.

החסידות חלק מנשמתה; ואם אין להתפלא אולי על הראשון, המחפש בחסידות רק את הצדדים השליליים, ולכן העלים בכוונה עינו מן החיוב הגדול שיש במוסיקה זו לפרט ולכלל, — תמוה, כיצד לא התכוון "משורר החסידות" הורודזקי בשפע האור האצור בזמרה זו. הרי לפי דברי ראשוני החסידות אוצר הנגון בתוכו את כל שיטת החסידות, משום כך הרבו לשיר, בהסבירם את תורת החסידות דרך נגון לאלה החסידים שלא הבינו כראוי את התורה שהובעה במלים. החסיד רבי שניאור זלמן מלאדי הביע עוד לפני מאה שנים את השאיפה שהגיעו אליה בתקופתנו ארנסט בלוך וחבריו, לבטא במוסיקה את תוכן המלים. כי הנגון הנהו כשלעצמו ענין התפעלות הלב, שהוא רק המשכת קול בלא דבור ("תורה אור" פרשת מקץ) או שהוא ענין של עליה למעלה "להשתאב מגופא דמלכא שהוא בקול בלא דבור כלל". מרבי נחמן מברסלב מסופר, שאמר פעם לתלמידיו: "כיצד אתם מתפללים למקום? האפשר לעבוד את ה' במלים לבד? בואו ואראכם דרך חדשה לה', לא באומר ודברים, אלא בשירה. אנו נשיר והוא שבכרמו יביננו".

לעומת זה היה י. ל. פרץ היהידי שעמד על ערך הנגון החסידי כגלגולו של נגון" ובאגדות אחרות. יהידי היה פרץ שהנגון החסידי נתגלגל לתוך רוחו ויצא מתוכו נגון בלי מלים, בלי קול, נגון שאינו אלא המשך משירת ששת ימי בראשית, רסים ממקור הנצחי של אור האינסוף.

אכן, אם נבוא לדון על זמרת החסידים מתוך הספרות הגדולה בערך שחוכרה בידי מיסדי החסידות וגדולות, הרי אין כמעט ספרות מוסיקאית לזמרה זו. מעולם לא כתבו או דברו מיסדי החסידות על הזמרה כמדה גדושה כרבי נחמן מברסלב, וגם אצלו אינה נשמעת אלא דרך אגב. ובכלל לא עסקו מעולם רבי החסידים בחקמת הזמרה להלכה, לא התייחסו ברצינות ל"תורה שבכתב" ביחס למוסיקה, זו העושה את היצירות לנכסי צאן ברזל, ועל-אחת-כמה דוכמה שלא עסקו כחכור ספרים ולא הביעו את השקפותיהם על הפרובלמות הרבות הקשורות בנושא זה. להסתוריון זמרת החסידים תקשה העבודה כי ימצא לפניו רק חומר גלמי ספור ומפורד בצורת יריעות מקוטעות, אנדות ואמרות; אך מפי החסידים ויוצאי הציהים של האדמו"רים הגדולים אפשר לשאוב הרבה חומר הסתורי חשוב. וגם את עצם הזמרה לא מצאו לנחון לרשום לזכרון בספר. לפי דעתם, כל אלה היוצרים נגינה לפי תויר-נגינה, אין נגינתם אמיתית, נגינה כזו אינה יוצאת מן הלב אלא מן החוים, ומשום כך היא נעשית חוורת וחילונית ואינה עלולה לעשות רושם. להם—ליוצרי הזמרה החסידות—היתה דרך חדשה ומיוחדת. בעלות במחשבתם איזה העיון נגיני יפה, שרו אותו מיד לפני אנשי החצר, שלמדו אותו מהר נכח זכרונם הנפלא ובשבתות השמיעים בזמירות השולחן; וכה עברו הנגונים מדור לדור והיצירות ההסתוריות לא נשכחו מלב נגינות הבקעשי"ט ותלמידיו רבי שניאור זלמן מלאדי, המגיד רבי מיכל מולוצ'וב, רבי לוי יצחק מברדיצ'וב, רבי אהרן הגדול מקארלין, רבי נחמן מברסלב, שהיו עמודי זמרת החסידות בתקופת היצירה, עולם מושרים בהתלהבות ודבקות כפי החסידים, כאילו יצאו זה עתה מפי יוצריהם. מוכן מאילו שכנגונים פה ושם חלו שנויים ואינם יכולים להחשב לריפרודוקציה מדויקת. ביחוד חלו שינויים בנגונים שזכו לפרסום רב.

בזמרה החסידית אין הכדלי תקופות ניכרים. הברית התיכון העובר בנגוני רבי מיכל מולוצ'וב, שנהשב לנושא-רבינו המוסיקלי

של הבקעשי"ט, וממנו קבלו תלמידיו הבקעשי"ט את נגוניו, ובנגוני הרב מלאדי שעליו נאמר שהבר עשרה נגונים לפי עשר הספירות, בולט גם ביצירות החסידים, כנות תקופתו של רבי ישראל טויב האדמו"ר מסודז'ין או של האדמו"ר מכובוב.

מוסיקה זו נשארה לנו כמתורה שבקל"פה". רק בזמן האחרון מאיימת סכנת השכחה לאוצרות אלה. וטוב שנתעוררו אחרים, בעלי אסופות, לאסוף את שארית הפליטה ההסתורית בכתב הנגינה ולרשם.

ישן וחדש

הזמרה החסידית נמשלה לאילן יצירה רב הפירות המסתמן כבר בראשית תקופת גדולו. בתחילה גדל לפי מעשה טרכבה, בהרכבת זמירות זר מהסביבה, וינק גם מלשר זמירות הוולכים, המולדכיט והאוקראינים. ואחרי שהרגיש, כי בידו העז והיכולת להחזיק מעמד בכחותיו, הוא גדל והסתקף לשני ענפים עיקריים, חסידיו ובקעשי"ט, שבהם הסתעפו וגדלו ונתנו זרעם שוב כמה וכמה עצי פרי ואילני נוי, שעלו וצמחו במרחבי הזמרה החסידית. זה מתברר גם מהעובדה, שהבקעשי"ט, אבי החסידות, היה מתהלך כל ימיו בין הוולכים ובלי ספק ספג לתוכו את מנגינותיהם, שמזרחותם תאומה לזמרת היהודים; ומשום כך נשמע מתוך נגוני החסידים הראשונים "כעין הד מנגינת הוולכים הנוגה והערכה". ובר זה לא פגע כלל בקדושת הנגון, כי "העיקר בנגון הוא הקול", ואם הקול נובע ממקורות בלתי טהורים, החובה להעלותו ולצרפו, לנקותו ולקדשו, עד שיהא ראוי לתפקידו שבשבי"ו נוצר.

מתוך חוסר הערכה של זמרה זו יש שהנגון הוא לפנייהם חידה סתומה. ויש תמהים ושואלים: איככה באה צורת זמרה זו לעולם? מאין שאבה החסידות את הכוחות והחומר הררושים להקמת מפעל אמנותי אינדיבידואלי כזה? שואלים מסוג זה רגילים להפריד בין החדש והישן בכל דבר, ונדמה להם, שלזמרת החסידים אין כל קשר עם הישן, עם העבר המוסיקלי הגדול של העברים ועם השירה הליטורגית ההסתורית שנשתמרה מאות בשנים.

מהות הזמרה החסידית היא רק השתלשלות והתפתחות של גרעיני המוסיקה העברית המקורית שתמיד היו נמועים בפנים הלב החומה משירה. הזמרה העברית לא פסקה אף פעם, לא נאלמה ולא נשתתקה לחלוטין לזמרות הזרות והמצוקות המרובות שעברו על היהודים בשנות גלותם, היא נשארה חכיה כלב ויצאה ממנו דרך צנורות קטנים, אם כנגוני למוד התלמוד בבית המדרש ואם כנגוני התפלות שבבתי-כנסיות, או כנגוני-עם מיוחדים שהושרו במסכות חג ונשואין.

אם יוצרי החסידות הנהיגו שוב את הזמרה למעשה ועשוה לראש פנה בחייהם, לא חדשו דבר שלא בא לעולם. הזמרה החסידית היא מין חזרה אל המקור, חודש הקשרים שנפסקו. הבקעשי"ט שיצר את התנועה החסידית מתוך השקפתו האופטימית על החיים הרוחניים בישראל לא יכול היה לוותר אף על אחד הקנינים והערכים הרוחניים המרובים שנצטברו ביהדות בדרך התפתחותה, ומכל שכן על הנגון, שנחשב לדבר שהעיקר בו הרגש והדמיון, ויכול לשמש אמצעי להתלהבות הנפש. החסידות ידעה את כח הנגון כי רב הוא; בידו לטהר, לצרף ולזקק את הנפש, ועל ידי הנגון יכולה הנפש להתרומם ולהגיע למדרגות יותר גבוהות. ולכן הרימו החסידים את הנגינה למדרגה חשובה כל כך, עד שבלעדה אי אפשר להגיע לירי כוונת והתעוררות לעבודת שמים. הנסיון המעשי בזמרת החסידים מראה, שעלה בידם לקשור את החושים של הנגינה שנפסקו בעבר.

עם ההתפתחות נחלקה זמרת החסידים לשני זרמים ראשים: בעשמי

ותבר"י. סוג הזמרה הראשון כתאים לפי המבנה, סולם הקולות והטמפו להשקפה הבקעש"טית על השמחה והשיבה לטבע, ועולה בד כבד עם ההטפה, שהשכינה שורה על האדם רק כשהוא שמח ולא כשהוא עצוב, וּאפילו אם נכשל בעכירה לא יתעצב אלא יתחרט בחרטה גמורה על מה שעשה ויחזור לשמוח בהבורא יתברך" (צוואת הריב"ש). חסידות זו של שמחה ועונג ניכרה היטב בזמרה הבקעש"טית הנושאת בקרבה את חותם שמחת החיים והטבע. לסוג זה נחשבים שירי החסידים בפולין, רוסיניה, חלק ווהלין ורוסיה הדרומית. גדול בהם השמוש בסולמות המג'ור, אף שיש שאיפה לשמור על היסוד המילודי.

הזרם השני החב"די, יסודו במכיבת שבו נוצר. טרם קם החסידות למדו בליטא—מולדת שיטת החסידות החב"דית—בחריצת תורה, ויהודי ליטא הסכינו בעבודת שמים עמוקה. שם גם התפתח הסידות מסתורית-פילוסופית, חמחפשת את מזונה הנפשי במסתורי בקבלה, שבספרי היהדות. וההשקפה הפסימית של החב"דים מורגש גם בשירתם. השירה כבדת משקל, עמוקה ומכיעה רגשות שונים השתפכות הנפש, התעוררות, התלהבות ודכקות. רוב נגוני חב"ד חובב במעלות הסולם המינורי, וקשה למצוא ביניהם נגון שכולו הנהו הרמוני